

КРИТИЧКИ ОСВРТ НА СУШТИНУ САМОУПРАВНО ДОГОВОРЕНЕ ЦЕНЕ ОБРАЗОВАЊА

І

НЕКЕ МЕТОДОЛОШКЕ АНАЛИТИЧКЕ НАПОМЕНЕ

Пре критичког разматрања суштине самоуправно договорене цене образовања, потребно је, у циљу поједностављања аналитичког модела, укључити неколико методолошки релевантних претпоставки анализе.

Најпре, кад год се говори о стицању дохотка слободном разменом рада, по правилу се у политичкој и правној надградњи, и у највећем делу стручне и научне литературе, самоуправно договорена накнада (цена услуга) за обављени рад, односно извршене услуге организацијама удруженог рада материјалне производње, разматра и дефинише јединствено за све друштвене делатности. Међутим, методолошки то није прихватљиво, јер се на тај начин занемарују неке битне чињенице из домена непосредног предмета анализе.

Поједини делови друштвеног рада (образовање, наука, култура, здравствена заштита радника, социјално осигурање и сл.), па и неки год-системи унутар целине одређене делатности, рецимо образовање (основно, средње, више и високо) нису међусобно хомогене области рада и пружања услуга удруженом раду. Напротив, међу њима постоје знатне разлике које се огледају у бројним специфичностима услова рада и стицања дохотка. Разлике се јављају у природи извршеног рада, различитом доприносу стварању и повећању друштвеног дохотка, порасту индивидуалне и друштвене продуктивности рада, као и општем културном и економском развоју друштва. Зато се из оквира ове анализе оправдано изоставља сваки други облик накнаде за обављање услуга, осим самоуправно договорене цене образовања.

То практично значи да се теоријски разматра друштвено-економска суштина самоуправно договорене накнаде (цене) са становишта целокупне делатности образовања. Наравно, уз методолошку напомену да се, из одређених разлога, занемарује њен, пре свега, територијални аспект,⁽¹⁾

(1) Анализа територијалног аспекта самоуправно договорене цене образовања не би ни у чему допринела јаснијем поимању њене друштвено-економске суштине. Напротив, искрсло би политички осетљиво питање међурегионалног преливања дохотка школовањем ученика и студената са једних републичких, покрајинских и општинских подручја, са или без накнаде за обављање услуга, од стране делатности образовања са других територијалних јединица.

иако се при томе користе искуства и емпиријска сазнања реализовањем, у пракси, уставног начела стицања дохотка слободном разменом рада на подручју Социјалистичке Републике Србије. Уз то се, из домена критичког разматрања, изоставља и „индивидуални“, „групацијски“, „грански“, „секторски“ аспект утврђивања („формирања“) самоуправно договорене цене образовања, иако ово може да буде од великог значаја за оцену појаве међусекторске и унутар групацијске „конкуренције“ у области образовања. Несумњиво је да то може да има за последицу вертикалне и хоризонталне смерове преливања дохотка, чија се прерасподела одвија на више нивоа и кроз кретања између великог броја основних организација удруженог рада научно-образовне делатности.

Са једне стране, то су они случајеви код којих се ради о разним нивоима и степенима стручног образовања и усвајања научних знања, од основног образовања па до последициломских студија и доктората наука, док је, са друге стране реч о сложеним, већим или мањим „агрегатима“ образовања, где спадају техничке, природне, медицинске, друштвене и друге научно-образовне области.(2)

Ове делатности могуће је да се даље расчлањују на уже научно-образовне „сегменте“, специјализоване кроз „техничку поделу рада“ извршену, без сумње, у циљу припреме основног фактора неопходног производњи, школовања и стручног оспособљавања радне снаге. О свему томе треба пажљиво водити рачуна, а нарочито у два случаја.

Један је кад се укупна научно-образовна делатност ставља директно у функцију производње. Обе ове области рада — образовање и производна сфера, морају се мегодолошки посматрати у целини, заједно, што подразумева да се њихови узајамни односи и међузависности дефинишу глобално а не парцијално, са могућношћу великог броја конкретних решења.

Дакле, са методолошко-логичког становишта, није прихватљиво парцијално односно појединачно, на нивоу организација удруженог рада (школа, академија, института, факултета), нити на нивоу ширих групација — одређивање доприноса повећању новостворене вредности и порасту друштвене продуктивности рада. Објективно није могуће да се овај допринос одреди ни као збир индивидуалних доприноса. А пошто није ни појединачно ни збирно одредив, није онда могуће да се одреди ни реална економска накнада за обављене услуге удруженом раду од стране научно-образовне делатности.

Отуда следи закључак, да је научно оправдано само целовито, глобално разматрање наведеног елемената. Сваки други приступ, у теорији и пракси, рађа многе недоумице и проблеме. Ствара на пример, проблем произвољног опхођења приликом одлучивања о укупној маси средстава намењених материјалној репродукцији образовања. Уместо да се, за њега у целини, примењују искључиво критеријуми стварног доприноса повећању националног дохотка и друштвене продуктивности рада, користе се, као основ утврђивања надокнаде за услуге делатности образовања, мање поуздани и ваљани разлози.

(2) Ово агрегирање, груписање и разликовање једних од других научно образовних области, група, подгрупа, па све до основних организационих и радних облика (школа и факултета) треба узети веома условно, јер међу њима има толико подударних карактеристика, а истовремено и битних разлика, да је свака „тврда подела“ релативне вредности.

Јављају се, уз то, и погрешна схватања о потреби што потпунијег развијања односа непосредне, на рачун посредне слободне размене рада. Слично је и са настојањима да се теоријски оправдају и у пракси потврде нови облици самоуправног интересног организовања делатности образовања (функционални начин организовања и сл.).

Све то има за последицу појаву, неке врсте купопродајних односа, стварање негативних тенденција комерцијализације образовања и уситњавања односно формирања пагуљастих „тржишта“, где се утврђују потребе и одређују надокнаде (цене) за обављене услуге организација удруженог рада из образовања. Такође се неки његови делови, па и читаве групације, доводе на минимум материјалне егзистенције, јер не успевају да обезбеде непосредне изворе стицања дохотка.

До тога долази због занемаривања значаја научне вредности методолошке напомене (претпоставке) о потреби доследне, ригорозне примене решења да се одређује укупан, целовит, глобалан допринос образовања повећању новостворене вредности и порасту друштвене продуктивности рада.

У овим аналитичким условима, самоуправно договорена цена образовања добија посебну и вишеструку улогу, док се индивидуалне цене за појединачно обављене услуге упросечују, сведе се на заједнички и друштвено утврђени ниво глобалне надокнаде за обављене услуге удруженом раду од стране целокупног образовања.⁽³⁾ Само та цена постаје регулатор расподеле дохотка на релацији сектора производње и образовања. Она добија улогу критеријума учешћа научно-образовне делатности у присвајању одговарајућег, радном доприносу сразмерног, дела друштвеног дохотка и показатеља материјалног положаја образовања у односу на удружени рад (привреду).

Други приступ је кад се научно-образовна делатност посматра аутономно, изоловано и независно од производње, сама за себе. У овом случају се, за разлику од претходног, не „формира“ самоуправно договорена цена образовања што, наравно, представља још један ваљан доказ да се образовање мора посматрати целовито у односу на целину производње.

Међутим, у оквиру делатности образовања формира се, у пракси, нека врста интерне, калкулативне, обрачунске цене. Она се битно разликује од самоуправно договорене цене образовања, мада међу њима има доста формалних сличности, које се огледају у називу цене, категорији накнаде за обављене услуге, привиду да обе представљају основ стицања дохотка од стране организација (основних, радних, сложених) удруженог рада из области образовања. Испољене сличности често доводе до заблуда и погрешних интерпретација њене суштине.

Макроекономски аспект самоуправно договорене цене образовања тако се изједначава са категоријом индивидуалне, појединачне цене услуге. Наравно, под условом да је јединица услуге прецизно одређена, што није у бројним случајевима постигнуто у пракси.⁽⁴⁾

(3) „За разлику од тржишне, у слободној размени рада се не признаје свим произвођачима висина цене граничног произвођача, Цена се формира на основу просечних трошкова за услугу“, подвукао ДШ, (Владо Клеменчић, *Слободна размена рада*, „Социјализам“, бр. 5/1978, стр. II).

(4) Мара Бештер, О неким отвореним питањима слободне размене рада на позринују друштвених делатности, „Социјализам“, бр. 9/1980., стр. 93.

Методолошка недоследност се јавља било кад се излаже општи или јединствени, било индивидуални облик самоуправно договорене цене. Обично се констатује да је „дена један од елемената обрачуна за учешће у расподели дохотка организација удруженог рада које обављају делатност у области образовања.“(5) Заступа се став да „предмет надокнаде (употребна и прометна вредност) у друштвеним делатностима може бити појединачна чинидба (услуга) или њихов већи или мањи скуп (програм) који као такав чини релативно хомогену величину. То може бити, на пример, одржани час предавања, обављени испит, или скуп чинидби (годишњи програм школовања).“ (6)

Овде се очигледно ради о накнади за појединачно (јединица рада), односно комплексно (заокружен програм рада), обављене услуге удруженом раду од стране радних организација из области образовања. У суштини није реч о томе, већ о накнади образовања у целини за обављени рад у процесу школовања и стручног оспособљавања фактора производње, неопходног целини удруженог рада, што је сасвим природно и логично. Одређује се укупна економска надокнада за целокупан допринос образовања укупном повећању националног дохотка и порасту друштвене продуктивности рада. Само такав методолошки приступ омогућава да се схвати природа самоуправно договорене накнаде.

Друга, методолошки важна премиса за дефинисање суштине самоуправно договорене цене образовања је претпоставка о постојању стварног јединства између процеса производње и образовања.(7) Може се рећи да је најчвршћа повезаност производње са неком другом области рада, управо повезаност са сфером научно-образовног рада. Нема, дакле, производње без њој одговарајућег система образовања и стручног оспособљавања субјективног чиниоца привређивања. Ове делатности су међусобно дијалектички условљене, са повратним утицајима једне на другу, иако, привидно изгледа да су то посебне области рада, при чему производња спада у материјалну основу, а образовање у друштвену надградњу; фактички се ради о компонентама економски јединствене целине чина производње.

Отуда, посматрање са историјско-логичког становишта, са становишта „природног стања“ и генезе развитка друштвене поделе рада, па затим и њихове објективне условљености, производња и образовање су области рада, оне су сегменти јединственог тока друштвене репродукције.

Образовање припрема, обликује и даје производњи „продукте“ одређеног (одговарајућег) степена стручне припремљености производно-техничке културе и општег нивоа научних и практичних сазнања.(8) Под овако „фино обликованим производом“ образовања подразумева се приоритетни чинилац привредне активности — радна снага. Без ње је немо-

(5) Б. Мрдовин, *Планирање цена у друштвеним делатностима слободном разменом рада*, Мостар, 1982, стр. 15.

(6) *Предлог ставова о заједничким основама система удруживања рада и средстава за задовољавање заједничких потреба у друштвеним делатностима*, Савезни завод за питања друштвеног уређења и Савезни савет за привредни развој и економску политику, Београд, 1981, стр. 35.

(7) О томе постоји општа сагласност у литератури, политичкој и правној надградњи, а „самоуправљања пракса ствара све повољније услове за слободно и трајно интегрисање материјалне производње... и образовања“. (*Девети Конгрес СКЛ*, Београд, 1968, стр. 88).

(8) Види о томе више: др Велимир Зековић, *Стицање дохотка слободном разменом рада*, „Марксистичка мисао“, бр. 3/1976, стр. 8.

гуће обављање производње и стварање нове вредности, односно дохотка, а за успешно развијање интелектуалне компоненте радне снаге, за њено стручно оспособљавање и дугогодишње школовање, искључиво се ангажује делатност образовања. При томе се полази од чињенице „да су образовање, наука и одређени видови културне делатности постали производна снага и да стално расте њихов удео у повећању производње, продуктивности рада и дохотка који се остварује у организацијама удруженог рада материјалне производње.“(9)

Из овога се намеће неспоран закључак у погледу питања јединства материјалне производње и делатности образовања. Између њих постоји „органска и фунционална повезаност... у оквиру јединственог система удруженог рада.“(10) Око тога нема никаквих неспоразума. Признаје се објективна чињеница да „рад у области образовања... увек мора бити (и јесте) саставни део укупног друштвеног рада“.(11)

С друге стране, сагласно томе, у свим документима правне и политичке наградње, па потом у целокупној стручној и научној литератури и, најзад, у друштвено-економској пракси у нас, признаје се да научно-образовна делатност пружа велики допринос резултатима материјалне производње. На сваком кораку се, без изузетка, кад се расправља о стицању дохотка слободном разменом рада, понавља тврдња да образовање непосредно доприноси развоју производних снага друштва, да утиче на повећање нове вредности, односно на пораст националног дохотка, друштвене продуктивности рада и доприноси општем друштвеном и културном развоју.

Међутим, кад је реч о карактеру и природи рада, који (не)посредно утиче на допринос образовања „стварању нове вредности, повећању производности укупног друштвеног рада и развоја друштва и задовољавању личних и заједничких потреба и интереса радника, других радних људи и грађана,(12) онда долази до супротстављања два дијаметрално супротна гледишта. Једно схватање да образовање, наука, културне делатности и здравствена заштита радника, не утичу на стварање нове вредности (националног дохотка), нити доприносе порасту производности рада, и друго да ове области друштвеног рада, са настанком социјалистичких самоуправних односа производње, мењају друштвени карактер и добијају својства производног рада. Наравно, то изазива противречна решења, образовање се одваја од производње, одређује му се сасвим споредна улога, сврстава се у сферу потрошње и сл.

Неспоразуми се највише јављају због опречних схватања друштвено-економске природе научно-образовног рада. Нека од тих схватања полазе од класичног, традиционалног значаја производног рада, па се у зависности од тога одређује и карактер рада у области образовања. Методолошки се полази од научне спознаје, да људски рад има производни карактер само уколико се материјализује у производу, ако добија материјални облик робе. Пошто се научно-образовни рад, наводно, не опред-

(9) *Десети конгрес СКЈ*, Београд, 1974, стр. 132.

(10) *Ibid.* стр. 309-311.

(11) Драгољуб Драгишић, *Теоријска заснованост и друштвено-економско значење слободне размене рада*, „Марксистичка мисао“, бр. 2/1979., стр. 59.

(12) Душан Карљиковић, Милодраг Гајиновић, *Коментар Закона о основама система цена и друштвеној контроли цена*. Београд, 1981. Чл. 49, стр. 55-56.

међује у производима рада, онда се на основу тога изводи закључак да делатност образовања не доприноси повећању нити учествује у стварању нове вредности, односно националног дохотка, што несумњиво представља противречност за себе. Поставља се питање, не упуштајући се у шире теоријске расправе производног карактера људског рада уопште, какве логичке и практичне консеквенце изазива хипотетична тврдња да научно образовни рад нема производни карактер.

Пре свега, ако се оспорава ова његова природа, како онда, са методолошко-теоријског становишта, објаснити неминовност сталних дијалектичких промена друштвено-економских односа са теоријским ставом да природа категорије производног рада, у односу на делатност образовања, није у суштини променила своје друштвено биће, иако се признаје да је историјски настао „потпуно нов друштвени однос у нашем систему“ (13) социјалистичких самоуправних односа производње и расподеле. „Ако свака економска и друштвена категорија изражава одребене односе међу људима, онда слободна размена рада треба да изрази квалитативно нове односе између радника у материјалној производњи и радника“ (14) у области научно образовног рада. (15) Без тога није могуће да се дефинише суштина самоуправно договорене цене образовања.

Надаље, полазиште да научно-образовни рад нема производни карактер, јер се непосредно не материјализује у производу, па отуда и не ствара нову вредност нити доприноси њеном економском повећању, тражи објашњење крајњег исхода законите тенденције (сталног) смањења физичке, на рачун повећања интелектуалне „супстанце“ рада радне снаге, као одлучујућег елемента производње. На повећани удео њене мисаоне компоненте, на све веће доминирање памети у савременим и будућим условима производње, на процес техничко-технолошке револуције, аутоматизацију и степен стручне спреме радника, пресудан утицај има научно-образовни рад. Како онда да се усагласи ова чињеница са противречном хипотезом о непроизводном карактеру рада у области образовања, осим да се, супротно од претпоставке да га нема, претпостави да он има такву природу. Поготову кад се од стране неких аутора негира продуктивна улога друштвене делатности образовања, а истовремено се ауторитативно указује на дијалектичко јединство, прожимање, интегрисаност и органску повезаност материјалне производње и образовања. Противречност се губи ако се призна да научно-образовни рад има атрибуте продуктивног рада и обрнуто, остаје уколико му се овај његов карактер, из било којих разлога, оспорава и негира.

Осим тога, противречна природа и традиционално укорењено схватање да рад у области свих друштвених делатности заједно, па узетих и

(13) Драгољуб Драгишић, *op. cit.*, стр. 70.

(14) Велимир Зековић, *Слободна размена рада у систему удруженог рада*, „Марксистичка мисао“, бр. 2/1979, стр. 34.

(15) Код одређивања природе научно-образовног рада, треба доследно водити рачуна о методолошкој напоми да се образовање разматра сасвим диференцирано и самостално, а не у склопу и заједно са другим друштвеним делатностима, како се, то иначе, чини у конгресним резолуцијама, Уставу, Закону о удруженом раду, другим законским актима и знатном броју стручних и научних радова. Таква аналитички поступак, разматрање свих друштвених делатности па и образовања заједно, ствара одребене заблуде о карактеру њиховог рада и доводи до колебања у погледу доприноса стварању нове вредности (друштвеног дохотка), јер је очигледно да неке друштвене делатности не доприносе томе док друге, као што је случај са образовањем, утичу на то директно, преко стручног образовања радне снаге као фактора производње.

појединачно, сваку понаособ, нема атрибуте производног рада, оставили су дубоке корене на системска решења принципа стицања дохотка слободном разменом рада. Нарочито видне трагове то је оставило на дефинисање друштвено-економске суштине самоуправно договорене економске накнаде за допринос „рада радника у области образовања... стварању нове вредности у материјалној производњи, повећању производности укупног друштвеног рада и развоја друштва у целини...“.(16)

Недоследности су испољене између, с једне стране, општих идејних опредељења садржаних у документима политичке надградње и основним одредбама законских аката правне надградње и, с друге стране, конкретних, пракси ближе примерених, решења стицања дохотка на основу самоуправно договорене накнаде (цене образовања). Док се у свим овим документима(17) полази од начела једнаких права, обавеза и одговорности радника у удруженом раду, од принципа да су средства за производњу заједничка материјална основа процеса рада свих радника, да се њихов материјални и друштвени положај одређује на основу њиховог удела у стварању нове вредности, односно порасту укупног дохотка и сл., дотле се, када је реч о неким конкретним одредбама, задржава на компромисима и противречним решењима.

Тако се, на пример, у више основних одредаба Закона о удруженом раду, правно регулише да остварени доходак организација удруженог рада материјалне производње садржи и резултате укупног текућег и минулог рада радника из области образовања.(18) Сагласно томе, резултат рада, може се чак рећи, у заједнички оствареном доходу, утврђује се и квантитативно разграничава од резултата рада радника материјалне производње, искључиво на основу стварног доприноса научно-образовног рада стварању нове вредности, порасту укупног друштвеног дохотка и повећању друштвене производности рада. Ове одредбе, којима се законски одређује друштвено-економска суштина дохотка и основи његовог стицања, нису у противречности са природом научно-образовног рада. Напротив, према њима делатност образовања, па чак и рад у другим друштвеним делатностима, што, чини се, представља главни узрок неспоразумима око његове природе, сматра се да има производни карактер.

Међутим, од тога се, у исто време, одступа кад се учешће образовача у присвајању одговарајућег дела друштвеног дохотка не одређује према његовом доприносу стварању нове вредности и повећању производности укупног друштвеног рада, већ се то чини на основу „квази“ радних критерија и мерила (основа присвајања). Уочена противречност и приметан утицај класичног схватања о непроизводном карактеру научно-образовног рада запажа се, нарочито, приликом распоређивања дохотка на поједине његове кориснике односно субјекте присвајања. Уместо да се доходак распоређује, посматрано глобално, искључиво на ос-

(16) Закон о удруженом раду, „Службени лист СФРЈ“, 1976, чл. 18.

(17) У документима Десетог конгреса СКЈ, резолуцијама касније одржаних конгреса и других политичких скупова (конгресн самоуправљача, сусрети самоуправљача „Црвени барјак“), Уставу, Закону о удруженом раду, Основном закону о стицању, распоређивању и расподели дохотка организације удруженог рада, Закону о основама система цена и друштвеној контроли цена.

(18) Овде се, сагласно раније образложеној претпоставци да је методолошки једино исправно одвојено, а не целовито разматрање доприноса појединих друштвених делатности, анализира само удео рада радника из области образовања стварању нове вредности и порасту друштвене производности рада.

нову доприноса рада радника из области образовања стварању нове вредности, он се расподељује у складу са начелима узајамности и солидарности, према могућностима и потребама,(19) као и у зависности од законске „обавезе према основним организацијама које обављају делатност образовања”.(20)

Недоследност је очигледна у односу на природу самоуправно договорене цене образовања, јер се економска надокнада за обављени рад у процесу припремања радне снаге свих профила и степена стручне специјализације, потребних производњи, своди на питања подмирења законских обавеза, док се истовремено занемарује економска суштина надокнаде за допринос рада радника делатности образовања глобалном порасту националног дохода. Доходак ових радника се изједначава са обавезама обезбеђења средстава за социјалну сигурност радника, задовољавање општих и друштвених потреба, са обавезама према радним заједницама које обављају послове од заједничког интереса за основне у радним и сложеним организацијама удруженог рада. Надокнада за делатност образовања сврстава се, распоређивањем дохотка основне организације, у категорију надокнаде за очување, унапређење и заштиту човекове средине, издатке за општенародну одбрану и друштвену самозащиту, за чланарине и доприносе разним удружењима, премије за осигурање средстава у друштвеној својини и друге издатке настале из законом предвиђених обавеза.(21)

Најзад, становиште да научно-образовни рад нема производни карактер и, у вези с тим, испољена недоследност у одредбама којима се утврђује законска обавеза основних организација удруженог рада да, приликом распоређивања дохотка, независно од доприноса рада радника из области образовања порасту националног дохотка, издвоје његов одговарајући део за потребе материјалне репродукције образовања, доводе, у пракси, до сврставања ове делатности у сферу потрошње. Међутим, изједначавање образовања са потрошњом супротно је природи научно-образовног рада који припрема, „обликује” и ствара „финални производ” — субјективни чинилац неопходан процесу материјалне производње. Сваки третман образовања као потрошње, противречан је и са генерално прихваћеним идејно-политичким опредељењима субјективних снага друштва и основним одредбама Закона о удруженом раду.(22) „У таквим условима доходак у образовању своје исходиште налази у самоуправно договореној накнади за задовољавање планираних кадровско-образовних потреба, чиме се стиче услов за напуштање праксе третмана ове делатности, (образовања, примедба Д.Ш.), као сфере потрошње коју треба финансирати (фискалним и парафискалним путем”).(23) Зато, у циљу анализе суштине самоуправно договорене накнаде за обављање услуга производњи од стране делатности образовања, а што битно доприноси производњи нове вредности и порасту друштвене производности рада, треба уважити претпоставку да научно-образовна делатност има и врши производну функцију.

(19) Закон о удруженом раду, чл. 53.

(20) *Ibid.* чл. 110.

(21) *Ibid.*

(22) То предвиђају његове одредбе чл. 18, 22, 45 и 92.

(23) Тихомир Радосановић, *Потреба и могућност валоризације рада у организацијама усмереног образовања*, „Самоуправна интересна заједница”, бр. 2/1981., стр. 20.

Четврто, за теоријско разматрање суштине самоуправно договорене цене образовања ну́жно је поћи и од претпоставке да су, сагласно стању развоја социјалистичких самоуправних односа у материјалној производњи, адекватно томе, развијени и односи самоуправљања у области образовања. То значи, без улажења овом приликом, у друга самоуправна права одлучивања(24) радника и у различите облике самоуправног организовања, да основне организације удруженог рада из делатности образовања, самостално одлучују о целокупном дохотку стеченом на основу њиховог радног доприноса порасту националног дохотка и повећању производности укупног друштвеног рада. Методолошки је, с обзиром на сврху анализе, најважније право самосталног одлучивања радника из образовања о присвајању и слободном располагању са оним делом укупно оствареног дохотка, који искључиво настаје на основу доприноса и резултата њиховог рада.

Без тога није могуће да се, адекватно, одреди суштина економске надокнаде за удео научно-образовног рада у производњи и сваковрсном порасту друштвеног дохотка. Напротив, неразвијеност самоуправних процеса одлучивања, при свему томе, потхрањује и ствара погодан простор за утицај државних органа(25) на одређивање обима средстава (дохотка) за потребе материјалне репродукције радника у образовању. Тада самоуправно утврђивање надокнаде за удео радника из образовања стварању нове вредности бива „укљештено“ између административног арбитража и самоуправног одлучивања о висини њиховог учешћа у присвајању одговарајућег дела националног дохотка. Превага се јавља на страни државне администрације и њеног „парафискалног“ начина одређивања ових средстава. Кад дође до тога, њихов се износ одређује независно од доприноса научно-образовног рада порасту националног дохотка што, свакако, ствара реалну опасност да се, најчешће, одреди знатно мањи однос понекад и већи износ средстава потребних за делатност образовања. На то неповољно реагују, са једне стране, организације удруженог рада из области образовања, јер им се одређују потребна средства независно од њиховог радног доприноса стварању и порасту националног дохотка, а са друге стране, увек се чују и примедбе организација удруженог рада из области производње да им се остварени доходак несразмерно умањује, поред осталог, и неоправдано високим доприносима за потребе материјалне репродукције образовања.

Незадовољство се, дакле, испољава са обе стране. Да би се оно отклонило, ну́жно је да сви актери стварања дохотка равноправно и заједно учествују у процесу одлучивања о присвајању његовог одговарајућег дела, сразмерног доприносима и резултатима рада. Само под овим условима могуће је утврђивање самоуправно договорене надокнаде за обављене услуге удруженом раду од стране делатности образовања.

(24) Мисли се на право самосталног одлучивања о распоређивању чистог дохотка на личну, заједничку и општу потрошњу, за проширење материјалне основе рада (акмулацију, проширену репродукцију) и за резерве, на самоуправно право одлучивања о распореди средстава за потребе личне и заједничке потрошње и право да се стиче лични доходак на основу укупно издатог текућег и минулог рада стварању и порасту дохотка.

(25) Овде није само реч о савезним и републичким, односно покрајинским органима одлучивања, већ се посебно има у виду регионални и општински утицај на обим материјалне репродукције образовања, као делатности од посебног друштвеног интереса и значаја.

Још једна, значајна, методолошко-аналитичка напомена, за критичко разматрање суштине самоуправно договорене цене образовања, односи се на утицај економских законитости на тржишно вредновање доприноса научно-образовног рада у порасту националног дохотка и повећању производности укупног друштвеног рада. У условима владавине социјалистичке робне производње, укупан друштвени доходак се остварује, са свим његовим структуралним елементима, преко тржишног механизма на којем преовлађују економски закони примарне расподеле и одговарајући систем тржишних цена робе и услуга. Овакво реализован доходак у вредносном облику садржи и онај део дохотка, који на основу објективно утврђене економске надокнаде, присваја, за сопствену репродукцију, делатност образовања.

Према томе, било би нелогично, иако „деловање законитости тржишта није једини основ усклађивања рада, потреба и вредновања резултата рада“⁽²⁶⁾ да се остварени доходак организација удруженог рада материјалне производње квалификује и вреднује путем тржишних критерија, на основу деловања закона тржишта, а да то, истовремено, не важи и за вредновање резултата и доприноса укупног текућег и минулог рада радних организација из делатности образовања. За обе ове сфере рада важе исти тржишни критеријуми вредновања „индивидуалног квантума рада“, његове економске верификације и свођење на друштвено потребно радно време. То мора да се обавља преко одговарајућег облика цене. „Организације удруженог рада у друштвеним делатностима, (а нарочито у области образовања, примедба Д.Ш.), формирају своје цене или уговарају накнаде за услуге у начелу на основу истих критеријума, као и све друге делатности“⁽²⁷⁾ (материјалне производње, примедба Д.Ш.).

Јединствени систем и начин вредновања резултата рада, преко одређеног облика цене, односно економске надокнаде, има доста оправдања. Прво, друштвено-економска природа дохотка је таква да га све радне организације, без изузетка, стичу (присвајају) у новчаном облику. Његов номинални израз представља материјалну основу права и дужности радника из организација удруженог рада материјалне производње да самостално и заједно са радницима из других основних организација и заједница образују цене својих производа и услуга. Друго, јединствени и заједнички критерији квантификације резултата рада објективизирају односе стицања дохотка и постављају све субјекте друштвене репродукције у, релативно, исти друштвено-економски положај. Треће, није могуће одређивање доприноса научно образовног рада стварању нове вредности у материјалној производњи нити утврђивање ниова пораста националног дохотка и друштвене производности рада, што је, иначе, предвиђено као обавеза у свим документима политичке и правне наградње, уколико се вредновање не обавља путем заједничког критерија — цене, односно надокнаде за вредност производа и услуга.

На све ово упућује и Закон о основама система цена и друштвеној контроли цена, у коме се не прави, скоро, никаква разлика између

⁽²⁶⁾ Закон о удруженом раду, чл. 22. и чл. 16. Устава СФРЈ.

⁽²⁷⁾ Киро Глигоров, *Друштвено-економски односи у друштвеним делатностима*, „Самоуправљање“, бр. 1/1981, стр. 44.

општих тржишних законитости формирања цена, предвиђеног заједничког начина њиховог утврђивања и појединих елемената структуре цене производа материјалне производње и услуга делатности образовања, као интегралног дела целине удруженог рада. На то указује и коментар чл. 49. наведеног закона, кад изричито подвлачи да „И ове цене (мисли се, поред осталог, и на самоуправно договорену накнаду за допринос делатности образовања порасту националног дохотка, примедба Д. Ш.), могу се образовати и односи у области цена уређивати истим самоуправним општим актима којима се образују цене производа и услуга организација и заједница у материјалној производњи”.(28)

На крају, сагласно методолошкој напомени о деловању објективних економских закона социјалистичке робне производње на вредновање фактора образовања порасту националног дохотка, нужно је претпоставити постојање развијеног метода за израчунавање доприноса томе порасту. Овом се премисом занемарује расправа, иако има оправдања за њу, спорних и отворених питања метода утврђивања доприноса (удела) научно-образовног рада стварању нове вредности. На овај начин се претпоставља да је могуће егзактно мерење доприноса образовања порасту националног дохотка.

Но, упркос томе, у економској литератури су присутна образложења схватања да, за сада, то није могуће.(29) Сматра се да за то нема поузданих метода израчунавања. Наводно, ниједан од познатих и, за те сврхе, коришћених начина мерења доприноса делатности образовања „стварању нове вредности у материјалној производњи, повећању производности друштвеног рада и развоја друштва у целини”,(30), не даје задовољавајуће резултате. Шта више, било који од њих да се користи за израчунавање удела образовања у порасту националног дохотка, уз одређене методолошке и теоријске недостатке дефинисања метода мерења, добијају се резултати (математичка решења), да образовање не само да не доприноси већ и негативно утиче на пораст друштвеног дохотка, што је само по себи парадоксално.(31) Међутим, неадекватан метод мерења, а можда и неспремност праксе да се он, коришћењем математичких модела, уподоби за израчунавање овог доприноса, не оспорава емпиријску и искуствену чињеницу нити методолошку претпоставку да образовање, са своје стране, путем перманентног образовања и стручне припреме радне снаге, као основног фактора производње, доприноси стварању нове вредности. Без таквог методолошког прилаза и прихваћене конвенције о постојању одговарајућег метода квантификације и мерења доприноса образовања порасту националног дохотка, не би било могуће поимање економске сүштине самоуправно договорене цене образовања.

(28) Душан Карљиковић, Миодраг Гајинов, *op. cit.*, стр. 56.

(29) Марјан Сењур, *Расподела и допринос образовања привредном расту*, Зборник радова, „Теорија, систем и политика расподеле у самоуправном социјализму”, Београд, 1982, стр. 266.

(30) Закон о удруженом раду, чл. 22. и чл. 45 и 92.

(31) Марјан Сењур, *op. cit.*, стр. 253.

II

ЕКОНОМСКА СУШТИНА САМОУПРАВНО ДОГОВОРЕНЕ ЦЕНЕ ОБРАЗОВАЊА

Аналитички модел, напред изложен, омогућава да се на одређени начин, дефинише економска природа самоуправно договорене надокнаде за делатност образовања. Она представља, уколико јесте, укупну, а не парцијалну надокнаду (за учешће научно-образовног рада у стварању нове вредности и повећању националног дохотка) — облик економске цене преко којег се одвија целовит процес стицања дохотка слободном разменом рада, од стране организација удруженог рада из области образовања. Такво њено значење, логички, подразумева да се она битно разликује, прво, од општег облика цене услуга организација удруженог рада друштвених делатности у целини, друго, од самоуправно договорене цене за појединачно обављене услуге, и треће, од самоуправно договорене цене преко које се регулишу односи стицања (присвајања) дохотка у области образовања, између и унутар њихових појединих подсистема и ужих делова тога система.

Ниједан од набројених облика самоуправно договорене надокнаде (цене), не регулише процес стицања дохотка од стране образовања као целине. Макроагрегатне величине, као што је укупан фонд научно-образованог рада, коришћен за потребе производње, несамерљиве су са износом, било које, појединачно договорене надокнаде или цене услуга. Самоуправно договорена надокнада појединачне услуге за одржани час наставе, за обављени испит, за реализовање програма стручног оспособљавања радне снаге као фактора производње, за организовање специјалистичког курса наставе ради иновације знања, за школовање читаве једне генерације и сл., није, никако, могуће да се одреди на основу доприноса делатности образовања порасту нове вредности и повећању друштвене продуктивности рада. Самоуправно договорена цена образовања, с обзиром на њену економску природу, нема функцију обрачунског инструмента, заснованог на трошковном принципу, помоћу кога се израчунава и коначно утврђује, из расположивих средстава, одређени износ дохотка, чамењен за потребе материјалне репродукције сваке појединачно узете организације удруженог рада из сектора образовања. Ове односе прерасподеле оствареног дохотка, у оквиру делатности, регулише посебан облик договорене цене услуга.

Парадоксално је да се о томе не води рачуна у теоријским расправама, стручној литератури, законским одредбама и практичним решењима. Вероватно се ту и налази објашњење што се стицање дохотка организација удруженог рада, из делатности образовања, не доводи у директну везу са њиховим радним доприносом и стварањем нове вредности у материјалној производњи, повећању производности укупног друштвеног рада и развоја друштва у целини,⁽³²⁾ него се за критериј њиховог учешћа у присвајању одговарајућег дела дохотка користе друга мерила квантификације и билансирања средстава.

(32) Закон о удруженом раду, чл. 92, и чл. 18, 22 и 45.

Самоуправно договорена цена образовања представља теоријски, апстрактан израз друштвено-економских односа стицања дохотка слободном разменом рада. Кад је реч о њој, нема се у виду ниједан конкретан облик цене, јер образовање не може да стиче свој доходак путем уговарања индивидуалних цена услуга, већ оно то постиже на основу свог радног доприноса општем порасту националног дохотка. Овако остварена, реализована нова вредност, трансформисана у доходак, присвојен на основу научно-образовног рада, уложеног у „обликовање“ фактора материјалне репродукције (радне снаге), формира самоуправно договорену накнаду, односно цену образовања.

Ова цена је специфичне природе, формира се, у односу на друге аналогне облике цена, на особит начин. Настаје добијањем просечне вредности дохотка стеченог радом свих радника организација удруженог рада из области образовања. Просечан износ дохотка, просечна цена служи да се њоме одреди средњина вредност, испод и изнад просечан ниво економске надокнаде организација удруженог рада материјалне производње за друштвено верификовани радни допринос делатности образовања, у целини, стварању нове вредности и порасту националног дохотка.(33) Од просечне надокнаде за ефективни радни допринос образовања овом порасту, јављају се појединачна (индивидуална), „гранска“ и територијална, односно регионална одступања. Кад се она јаве, онда се стицање дохотка на основу принципа расподеле према раду замењује присвајањем дохотка на основу социјалистичког начела солидарности и узајамне помоћи. На тај начин се, преко овог облика цене, на макро плану, испољава деловање закона расподеле према раду између материјалне производње и образовања.

Специфична природа самоуправно договорене цене образовања јесте и њена унутрашња хомогеност и неиздиференцираност. Хомогена структура цене образовања значи да она, по нашем мишљењу, не може да садржи уобичајене класичне елементе структуре: материјалне трошкове, вредност амортизације, инвестиционо одржавање, део за финансирање заједничке основе рада (акумулацију), разне уговорне и законске обавезе, допринос за станбену изградњу, фонд заједничке потрошње, личне дохотке и друго.(34) Ове елементе може да садржи једино цена појединачне услуге, накнада за обављени, реализовани програм рада, те јединствена цена услуга формирана на нивоу организација удруженог рада. Дакле, то је она цена која регулише односе присвајања дохотка од стране организација удруженог рада из делатности образовања, а не она цена преко које се одређује глобално учешће образовања у присвајању одговарајућег дела националног дохотка. Међутим, цена са оваквом структуром, без обзира колико је она погодна да пружи мане или „веће аналитичке могућности”,(35) противречна је самој природи надокнаде за целокупан допринос образовања стварању нове вредности и порасту националног дохотка.

(33) Уочљива је разлика између нашег схватања и неретко, у литератури, заступаног мишљења да „цена мора у што већој мери изражавати конкретан, а не просечан рад и резултате рада” (Богдан Мрдовнџић, *op. cit.*, стр. 16).

(34) Мара Бештер, *Остваривање размене рада на подручју друштвених делатности*, „Економист”, бр. 3/1976, стр. 585, в. „Црвени барјак о слободној размени рада и самоуправном интересном организовању”, Крагујевац, 1979., стр. 199 и 296.

(35) *Ibid.*

Отуда су остала без икаквог научног резултата многобројна настојања да се цена образовања теоријски дефинише и путем закона нормира и предвиди њена унутрашња структура.(36) Настојања да се она теоријски формулише, остала су без успеха из више разлога. Међу најважније разлоге спада неразличовање макро и микро нивоа цене услуга, и врло често њихово потпуно идентификовање, што је недопустиво са логичко-методолошког становишта. Обично се теоријски образлаже концепт договорене цене услуга основних организација удруженог рада из области образовања, па се онда таквој цени одређује улога, уздиже се на нивоу самоуправно договорене надокнаде за допринос образовања стварању нове вредности, порасту националног дохотка и повећању производности укупног друштвеног рада. То је створило забуну око економске сүштине самоуправно договорене цене образовања, преко које се квантифицира, на основу критерија научно-образовног рада, учешће образовања у присвајању одговарајућег дела националног дохотка. О томе сведочи и схватање да се глобална надокнада образовању одређује „на основу односа понуде и тражње, а неретко се намеће и давалац услуга (значи и организације удруженог рада из области образовања, наша примедба), користећи свој монополски положај”.(37) Но, посматрано макроекономски, нема никакав утицај понуда и тражња услуга, нити има удела монополски положај образовања на његов допринос стварању нове вредности и порасту друштвеног дохотка. Монополски положај у стицању дохотка увек представља постојање монополског екстра дохотка. Као што је познато, с обзиром да делатност образовања нема изузетне погодности у остваривању дохотка, оно и не присваја такав облик дохотка. Али и да га остварује тим путем, то би, без сумње, противречило друштвено економској сүтини стицања дохотка слободном разменом рада.

Осим тога што самоуправно договорена цена образовања представља облик економске цене, начин испољавања закона расподеле према раду, глобалан (просечан) износ накнаде дохотка образовања и критеријум утврђивања његовог учешћа у присвајању одговарајућег дела националног дохотка, она представља и показатељ економског положаја делатности образовања у односу на материјални положај осталих производних и непроизводних сфера друштвеног рада. У погледу ове њене особности преовлађује, без изузетка, општа сагласност научних ставова,(38) идејних опредељења и решења садржаних у одговарајућим законским актима. При томе, се, најпре, препоручује да „је потребно осигурати једнак друштвено-економски положај радника у образовању с радницима у другим областима удруженог рада,(39) па се онда уставно одређује да „радници организација удруженог рада друштвених делатности, (где се сврстава и образовање, наша примедба), остварују слободном разменом

(36) В. чл. 49 Закона о основама система цена и друштвеној контроли цена, „Службени лист СФРЈ”, бр. 1/1980.

(37) Љиљана Јовичић, „Црвени барјак“ о слободној размени рада и самоуправном интересном организовању, „Социјализам”, бр. 3/1979., стр. 162.

(38) „Само економска цена образовања... обезбеђује равноправан положај образовања у односу на остале области удруженог рада” (Бранислав Шошкић, *Економска цена образовања*, Београд 1974, стр. 159).

(39) Девети конгрес СКЈ, стр. 311.

рада једнак друштвено-економски положај као и радници организација удруженог рада друштвених делатности".(40)

Постигнута сагласност се односи само на чињеницу да самоуправно договорена цена образовања показује економски положај научно образовне делатности у односу на остале области удруженог рада. Међутим, остаје сасвим неизвесно да ли ова цена фактички показује економски положај образовања као целине или она одређује и материјални статус његових поједначних ужих делова, подсистема, па и основних организација удруженог рада. Постављено питање је методолошки веома значајно из разлога што неки делови унутар система образовања могу имати релативно повољан економски положај у стицању дохотка. На пример имају изнад просека доходак по раднику, натпросечан чист доходак, знатно изнад просека чист лични доходак по раднику и друго,(41) а да истовремено образовање као целина има сасвим неповољан материјални положај у односу на већину осталих сектора удруженог рада и обрнуто.

Ово још једном сведочи о научној вредности теоријске премисе да самоуправно договорена цена образовања регулише глобалне, а не парцијалне односе стицања дохотка слободном разменом рада. Сагласно томе она показује какав је друштвено економски положај образовања као целине, показује да ли је његов економски положај бољи, подједнак, равноправан или знатно неповољнији од материјалног положаја осталих сектора рада и субјеката присвајања одговарајућег дела националног дохотка. Какав ће бити овај положај зависи углавном од услова и критерија — рада или потреба — стицања и присвајања дохотка. Ако се надокнада образовања одређује на основу стварног доприноса научно-образовног рада стварању нове вредности у материјалној производњи и порасту националног дохотка, ако се објективно цени његов свестрани удео у томе, онда цена образовања показује подједнак, равноправан положај образовања са осталим областима удруженог рада. Наравно уколико и те области рада имају исте услове стицања и критерије присвајања дохотка, као што их има и образовање. Сваки другачији третман научно образовне делатности ставља је неминовно у неповољан друштвено-економски положај у односу на друге субјекте присвајања дохотка. Досадашња искуства о томе пружају доста уверљивих доказа.

Облик стицања дохотка слободном разменом рада и улога цене образовања да се њоме, поред осталог, одреди колика је економска надокнада образовања за његов укупан допринос стварању нове вредности у материјалној производњи и порасту националног дохотка мења политичко-економско значење примарне и секундарне расподеле. Доследно томе стицање дохотка од стране делатности образовања не спада више у односе секундарне већ примарне расподеле, чиме се, наравно, битно мења и друштвено-економско значење категорије вишка рада, из којег се, сада, изузима укупан доходак образовања. Но о томе другом приликом, а за ову нам је била намера да учинимо један критички осврт на неке теоријске претпоставке и карактеристике самоуправно договорене цене образовања. Да ли смо и колико у томе успели нека суди стручна и научна јавност.

(40) Устав СФРЈ, Београд, 1974, чл. 16.

(41) Закон о удруженом раду, чл. 140.

SUMMARY

A CRITICAL REVIEW OF THE ESSENCE OF THE PRICE OF EDUCATION REACHED BY SELF-MANAGEMENT AGREEMENT

The basis of the idea and the normative aspect of the price of education reached by self-management agreements has been established by the relative documents and systemic laws of the legal and political superstructure of socialist and self-government Yugoslavia. In that respect, there has been an attempt to scientifically formulate its economic functions and internal structure. In order to achieve this, the theoretical model of analysis with several methodologically necessary premises has been simplified. First of all, the basis of analysis is the macro-economic aspect of scientific and educational activity, which is observed independently of the role of other sector of social activities in respect of the general social development, in order to make the actual contribution of education to the creation of new values, increase of gross national income and the increase of social productivity (of work) more objective.

Besides that, it is assumed that there is a unity, organic linking together and also a functional causality of the process of production and the process of education. Its basis are the fact reached by experience that educational activities have the peculiarities of production and that education constitutes an integral part of material production. Finally, for an objective evaluation of scientific and educational activities, it is reckoned with the effects of economic laws as well as the existence of appropriate scientific methods of quantification of its contribution to the creation and increase of gross national income. On the basis of given premises, the economic nature of the cost of education reached by self-management agreements has been defined, theoretically expressing the basic characteristics of the relations through which income is earned by free exchange of labour (work).

RÉSUMÉ

COMPTE RENDU CRITIQUE DE L'ESSENCE DU PRIX DE L'ÉDUCATION ÉTABLI SUR LA BASE AUTOGESTIONNAIRE

Le fondement idéologique et l'aspect normatif du prix de l'éducation établi sur la base autogestionnaire se trouve dans les documents correspondants et les lois systématiques de la superstructure juridique et politique de la Yougoslavie autogestionnaire socialiste. Sur cette base sont dirigés les efforts ayant pour but la formulation scientifique de sa fonction économique et de la structure interne. Pour qu'on puisse réaliser cette tâche on procède à la simplification du modèle théorique de l'analyse au moyen de plusieurs prémisses méthodologiques indispensables. Tout d'abord, on part de l'aspect macro-économique du travail scientifiquement éducatif, on l'observe indépendamment du rôle des autres secteurs des activités sociales dans le développement général de la société, afin que de cette manière puisse être rendue plus objective la contribution réelle de l'éducation à la création de nouvelles valeurs, à l'accroissement du revenu national et à l'augmentation de la productivité sociale du travail.

Analogiquement à ce qui précède on suppose, ensuite, que l'unité existe, la liaison organique et le caractère conditionnel fonctionnel du processus de la production et du processus de l'éducation. On part du fait empirique que le travail d'éducation scientifique a le caractère spécifique du travail productif et que l'activité de l'éducation forme partie intégrante de la production matérielle. Enfin, pour la mise en valeur objective du travail d'éducation scientifique on suppose aussi l'action des lois économiques ainsi que l'existence des méthodes scientifiques correspondantes de la quantification de sa contribution à la formation et à l'accroissement du revenu national. Sur la base de ces prémisses est définie la nature économique du prix de l'éducation établi sur la base autogestionnaire, qui exprime théoriquement les caractéristiques essentielles du rapport de l'acquisition du revenu par l'échange libre du travail.